

explorador

Brasil en el llarg i sinuós camí de la remuntada

vista prèvia >

El 2016 ha estat un any on l'actualitat apuntava a Brasil: els Jocs Olímpics de Rio de Janeiro; el virus del zika; la destitució de la presidenta Dilma Rousseff i els continus escàndols de corrupció. Ara bé, altres aspectes transcendeixen l'actualitat com l'impacte de la crisi econòmica; la pobresa estructural i la desigualtat social; la violència i la impunitat. Brasil és un gran país del futur ancorat al present.

Anna Ayuso

Investigadora sènior del CIDOB

aayuso@cidob.org

El 2016 estava destinat a ser un any de protagonisme per Brasil a la premsa internacional. La celebració dels Jocs Olímpics de Rio de Janeiro havia de servir de plataforma per consolidar el país com a potència emergent i líder regional. Però la inestabilitat política i la crisi econòmica van frustrar les bones expectatives. Els titulars van ser acaparats per l'intricat procés que va portar a la destitució de la presidenta Dilma Rousseff (1947) el 31 d'agost de 2016 i va posar fi a tretze anys de govern liderat pel Partido dos Trabalhadores (PT). Brasil enfronta un 2017 amb un llast molt feixuc per remuntar la davallada que ha patit el país durant els darrers tres anys de recessió econòmica. L'actual president, Michel Temer (1940), antic vicepresident de Rousseff, lidera una nova coalició de partits que hauria de governar 28 mesos, del 31 d'agost del 2016 al 31 de desembre del 2018. Però el panorama polític al Brasil és el d'un govern en constant risc pels escàndols de corrupció. Cada pocs mesos surten a la llum nous casos a través de delacions bonificades mitjançant les quals els jutges tracten d'esclarir la complexa trama de corrupció que implica gairebé totes les institucions. La confiança de l'opinió pública en

els actuals polítics és nul·la, però després que hagi caigut el govern de Rousseff, el sistema polític no dona més opcions que esperar que s'esgoti el mandat i que es torni a donar la veu al poble a través d'unes eleccions presidencials previstes pel 2018.

La crisi política —provocada per les disfuncions en el sistema de partits—, un context econòmic advers i el deteriorament de les condicions de vida, són l'escenari a curt termini per a la població brasilera, la qual ha vist com les reformes estructurals que el país necessita han estat reiteradament ajornades per satisfer els interessos particulars d'uns quants privilegiats. La fi de la fam i la pobresa al país, promesa durant els anys de creixement del president Luiz Inácio Lula da Silva (1945), no va ser un emmirallament; efectivament, durant aquells anys es van posar en marxa polítiques socials inclusives que van millorar la vida de milions de ciutadans. Però tampoc va haver-hi miracles i moltes de les causes profundes de la pobresa i la desigualtat al país segueixen sense resoldre's i ara s'han conjurat en un cicle negatiu del qual costarà sortir.

Una crisi política sense tancar

En els mesos que porta governant Temer, han caigut sis dels ministres que va nomenar, a part d'altres alts càrrecs. Al cap de pocs dies de formar l'executiu, el titular de Planificació, Romero Jucá (1954), va haver de dimitir per una gravació en la qual suggeria la possibilitat de frenar les investigacions de l'afer *Lava Jato*. Aquesta és la trama de corrupció que involucra la petroliera estatal Petrobras i les grans constructores del país com Odebrecht, que va envestir el PT i amenaça tota la classe política. El següent dimissionari va ser el ministre de Transparència, Fabiano Silveira (1974), suposadament encarregat de combatre la corrupció i que també va aparèixer en una gravació compromesa. La tercera baixa va ser del ministre de Turisme, Henrique Eduardo Alves (1948), provocada per les delacions bonificades dels implicats als casos de corrupció. Més tard va venir la dimissió de Fábio Medina Osório (1967), advocat general de la Unió,¹ i la de Marcelo Calero (1982), ministre de Cultura. Un dels últims escàndols ha provocat

1 Càrrec equivalent a un fiscal general de l'estat.

En els mesos que porta governant Michel Temer han caigut per corrupció sis dels ministres que va nomenar

la dimissió d'un dels homes forts i més propers al president Temer, el ministre de la Secretaria de Govern, Gedder Vieira Lima (1959), acusat de tràfic d'influències.

El mateix president Temer té oberts diversos fronts legals que fan perillar la seva permanència. El Partido Socialismo e Liberdade (PSOL), ara a l'oposició, va presentar a finals de novembre a la Cambra de Diputats una petició formal de judici polític per tràfic d'influències. Ara bé, és difícil que prosperi una nova destitució, perquè l'actual coalició governamental manté el control de les Cambres i no està interessada en una nova crisi de govern. Més perillós és el procés obert davant els tribunals per presumpte finançament irregular de la campanya electoral que liderava Rousseff amb Temer. Si aquest prospera, l'elecció quedaria anul·lada. No obstant això, el rígid sistema polític brasiler no permet eleccions anticipades un cop superada la primera meitat del mandat. Si Temer hagués de deixar el seu càrrec, els diputats haurien d'escollir un substitut entre els seus membres, la meitat dels quals estan sent investigats o processats per corrupció.

Les eleccions locals del 2 d'octubre donaven alè al govern de Temer. El partit més castigat va ser el PT, que va perdre molt suport popular malgrat la seva campanya centrada a acusar el Partido do Movimento Democrático Brasileiro (PMDB) de Temer de colpista per la destitució de Rousseff. En canvi, van enfortir uns quants dels principals partits aliats del govern i, sobretot, el Partido da Social Democracia Brasileira (PSDB), que es perfila com a principal beneficiari de cara a les presidencials del 2018. Amb aquest baló d'oxigen el govern va aconseguir aprovar algunes de les mesures més importants per l'estabilitat de l'economia, com ara l'esmena constitucional que limita el sostre de la despesa pública. Temer, a diferència de l'expresidenta Rousseff, és un hàbil negociador que coneix bé les costures del presidencialisme de coalició brasiler i també les seves servituds. Amb un Congrés amb 28 partits, deu d'ells al govern, l'executiu ha de negociar molt per aconseguir-los a tots. Però la situació econòmica dona molts mals de cap a l'actual executiu. I si no millora, és molt possible que les protestes socials tornin a omplir els carrers.

Fins ara, les manifestacions es mantenen reduïdes als grups de l'oposició, encara debilitats per les implicacions en casos de corrupció de diversos líders. Amb tot, a mesura que s'acostin les presidencials del 2018 és molt possible que les diferents forces vagin agafant posicions. L'encadenament d'escàndols ha fet caure la popularitat del president sota mínims, però ell no aspira a una reelecció. Ni tan sols es pot presentar perquè té una condemna ferma per haver fet donacions irregulars al seu partit i, d'acord amb la llei de *Fixa Limpa* aprovada el 2010 per iniciativa popular, serà inelegible durant vuit anys. No obstant això, el seu partit, el PMDB, sí que aspira a aconseguir capitalitzar políticament els efectes d'una esperada remuntada econòmica que no acaba d'arribar. El PMDB segueix sent el partit amb més poder en els diversos nivells del país, però no té un candidat presidencial amb projecció popular.

Tampoc es perfila un líder clar a les altres formacions. El PSDB es debat entre l'actual ministre de Relacions Exteriors José Serra (1942), que representa la vella guàrdia; el derrotat a les anteriors presidencials Aécio

L'encadenament d'escàndols ha fet caure la popularitat del president sota mínims, però ell no pot presentar-se a la reelecció perquè té una condemna ferma per haver fet donacions irregulars al seu partit

Neves (1960), que no acaba d'enlairar-se com a líder del partit; o Geraldo Alckmin (1952) etern candidat a ser el cap de files de la formació, però sense tirada popular. Les enquestes, molt preliminars, que s'han publicat mostren que, a hores d'ara, cap d'ells superaria Lula da Silva a la primera ronda d'unes futures presidencials. I també que tots ells quedarien per sota de Marina Silva (1958), la candidata que va quedar en tercer lloc amb el Partido Socialista Brasileiro, ara integrat a la coalició de centre esquerra Rede Sustentabilidade, el 2014 i que manté els seus fidels però tampoc no acaba de convèncer una gran majoria social. Encara que Lula manté un gran capital polític, també arreplega un gran rebuig per una bona part de la població, cosa que li dificultaria sortir com a guanyador a la segona ronda. A més, Lula s'enfronta a diversos processos judicials. I dins del mateix PT, el sector més crític amb la gestió dels últims anys demana un relleu generacional. No es pot descartar que, a mesura que avancen els processos judicials, puguin sortir altres líders nous que canviïn el panorama electoral. El problema de la regeneració política al Brasil és que el seu sistema electoral fomenta una

gran fragmentació que fa gairebé impossible fer les grans reformes, entre elles la mateixa reforma política.

Aterratge econòmic d'emergència

Com altres països d'Amèrica del Sud, el Brasil ha patit amb força la caiguda del boom del preu de les matèries primeres que ha provocat un aterratge brusc de l'economia brasilera. El país està en el tercer any consecutiu de recessió. Segons dades de la Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib, va retrocedir un 3,8% del PIB el 2015 i tancarà el 2016 amb una nova caiguda del voltant del 3,6%. Brasil enfronta la recessió més gran des de la Gran Depressió dels anys 1930 i 1931, els últims en els quals la producció estatal va descendir durant dos anys consecutius. Les previsions més optimistes calculen que el 2017 l'economia brasilera tornarà a créixer, però les expectatives han caigut per sota de l'1%. Aquest nivell és insuficient per impulsar un mercat de treball en el qual l'atur s'està incrementant, passant del 6,85% el 2014 al 8,3% el 2015 i a l'11,8% a finals del 2016. L'aplicació de reformes econòmiques doloroses se suma als

problemes d'una estructura productiva poc competitiva.

El pla d'ajust anunciat per Temer, basat principalment en la congelació de la despesa pública com a part d'una reforma fiscal i d'una reforma de la seguretat social, ha enrarit encara més el clima social i polític del país. La caiguda de la producció ha arrossegat a la baixa els ingressos per la recaptació tributària tant del govern federal com dels estatals i municipals. El govern ha reduït un 6,8% la despesa pública no obligatòria el 2016 i això ha obligat a revisar a la baixa els salaris del sector públic i a augmentar les cotitzacions a la seguretat social. Les retallades han repercutit també en un descens del consum de les famílies d'un 4,7% i el del govern en un 11,6%. El salari mitjà real ha disminuït al voltant del 2,4% el 2016. L'única bona notícia és que la recessió ha aconseguit la contenció de la inflació, que ha passat d'un 10,7% el 2015 a un 7,9% i això ha limitat la pèrdua de poder adquisitiu dels salaris. No obstant això, els interessos per accedir al crèdit, tant de les famílies, com dels empresaris continuen sent prohibitius; la taxa d'interès bàsic és de més

Brasil s'enfronta a la recessió més gran des de la Gran Depressió dels anys 1930 i 1931

del 14%. Durant el 2016 la caiguda de la concessió de nous crèdits va ser d'un 8,6%.

La incertesa política i el deteriorament de la situació econòmica ha portat a una volatilitat de la taxa de canvi del real enfront de les principals divises. Tot i això, Brasil encara té un bon volum de reserves per fer front als seus pagaments. D'altra banda, malgrat el descens en les exportacions (-4,6%) la balança de pagaments per compte corrent ha passat de -58.884 dòlars americans a -19.539 a causa d'una dràstica caiguda de les importacions del -22%. Gràcies a això i, tot i el descens de les inversions estrangeres, la balança global és de lleuger superàvit. La contenció de la despesa pública va aconseguir deixar el dèficit primari² a l'1,1% del PIB el 2016, una mica superior a l'any anterior, però el deute extern ha pujat del 66,5% del PIB el 2015, per sobre del 70% el 2016. Això és una llosa important perquè el baix ràting que les agències qualificadores atorguen al país fa que els interessos del deute siguin molt

elevats. La manca d'estalvi intern fa també que el país sigui dependent de la captació d'inversions externes, que ara es fan esperar per culpa de les incerteses de la situació econòmica.

Malgrat que la situació macroeconòmica sembla controlada, no permet al país fer els canvis estructurals necessaris per alliberar-lo de l'anomenat *Custo Brasil*.³ L'aparell burocràtic, ineficient i oneros llasta la competitivitat de l'economia brasilera. Brasil segueix sent una de les majors economies del món però el seu pes en el comerç internacional és molt menor que el que li correspondria per la seva grandària. Només el 21% del PIB prové del seu comerç exterior, en comparació amb el 47% de la Xina, el 63% de Mèxic o el 75% d'Alemanya.⁴ La taxa d'inversions amb prou feines arriba al 18% del PIB i la despesa en innovació i recerca està al voltant de l'1,2%. Durant anys, el govern va fer servir els recursos del Banco Nacional de Desenvolvimento Econômico e Social per finançar les empreses

i promoure infraestructures per impulsar el teixit industrial. Com que no tenien els controls necessaris, aquestes mesures van acabar contribuint a esperonar una xarxa clientelar que va incrementar la corrupció i la ineficiència, en comptes de contribuir a la modernització de la producció.

Tot i que les aliances amb els BRICS —grup format per Brasil, Rússia, Índia, Xina i Sud-àfrica— van ajudar la diversificació econòmica del Brasil, la gran dependència comercial amb la Xina li ha generat vulnerabilitats. Per una banda, la Xina es va convertir en el seu principal importador, però també en un fort competidor per les manufactures. Això ha perjudicat el sector industrial brasiler i ha empès la seva economia cap a un procés de «re-primarització». Per invertir aquesta dinàmica, calen reformes profundes de curt, mitjà i llarg termini que afecten tot l'aparell productiu. En aquest moment, sembla que el govern té una majoria parlamentària per dur a terme algunes d'aquestes reformes, però haurà d'enfrontar-se a la forta oposició d'un PT que, lliure de la pressió de governar, intentarà mobilitzar les bases avui desencantades

² El dèficit primari d'un estat és el seu dèficit sense tenir en compte el pagament dels interessos sobre el deute.

³ Per *Custo Brasil* s'entén el cost afegit de Brasil per tenir unes estructures estatals ineficients i burocràtiques.

⁴ Dades extretes del Banc Mundial.

Amb un coeficient Gini del 52,9%, Brasil continua tenint un dels índexs de desigualtat més alts del món

pels escàndols de la corrupció. Temer ha anunciat mesures de liberalització per augmentar les exportacions, però això posarà més pressió en els productors estatals menys competitius.

En el pla regional, Brasil enfronta també el declivi de MERCOSUR⁵ i la necessitat de reinventar-se, després de la crisi que ha portat a la suspensió dels drets de Veneçuela com a membre d'aquesta organització internacional a finals del 2016. El mercat regional és un eix estratègic de la internacionalització de Brasil per dues raons: en primer lloc, perquè genera superàvit; i en segon lloc, perquè es tracta d'exportacions de productes industrials de tecnologia mitjana i alta —al contrari del que els passa amb la Xina i la UE. La millor sintonia entre el president argentí Mauricio Macri (1959) i Temer donen esperances que es pugui destravar el bloc i aconseguir acords comercials favorables amb la UE i altres socis regionals i extraregionals. En canvi, l'elecció de Donald Trump (1946) com

a nou president dels EUA no sembla ser un bon senyal per millorar la relació. Tampoc ajudarà el llegat de suborns que constructores com Odebrecht han disseminat per més de dotze països d'Amèrica Llatina i Àfrica escampant la taca de la corrupció més enllà de les fronteres brasileres.

El llegat social en perill

Durant les passades legislatures el senyal d'identitat dels governs del PT va ser la seva contribució a reduir la pobresa. Es van posar en marxa polítiques d'inclusió social tals com les transferències monetàries, l'augment del salari mínim o les pensions mínimes no contributives i la promoció del treball formal. En aquest terreny es van recollir bastants èxits. Quasi 40 milions de brasilers van sortir de la pobresa durant poc més d'una dotzena d'anys. El cost per les arquas va ser limitat, ja que el país creixia per sobre el 5%. Ara bé, en els últims anys les xifres s'estan capgirant. El 2016 s'ha incrementat el nombre de pobres al Brasil i la població en risc de tornar a caure en la indigència no para de créixer. Cal tenir en compte que a Brasil, el treball informal encara supera el 47% del total.

Malgrat que, segons les dades de la Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib la pressió fiscal de Brasil és una de les més altes de la regió —36,3% del PIB— el país no acaba d'aconseguir un efecte redistributiu estructural per un mal sistema impositiu i una despesa pública que afavoreix la classe mitjana-alta i els més rics. Amb un coeficient Gini del 52,9%, Brasil continua tenint un dels índexs de desigualtat més alts del món. A més, les polítiques de despesa pública tampoc han tingut efectes en la reducció de les disparitats territorials. Al segle XXI, el Brasil té una desigualtat territorial igual que la que hi havia al segle XIX. La riquesa està concentrada en uns pocs estats del sud-est, mentre molts d'altres depenen de les transferències del govern federal. La meitat de les famílies que van participar del programa d'ajudes estatals—6,8 milions— viuen al nord-est. L'Estat de Bahia té la quantitat més gran de beneficiaris, seguit de São Paulo, Ceará i Pernambuco. Aquesta situació va ser sostenible mentre hi va haver un creixement sostingut important, però en èpoques de recessió, com actualment, s'han generat enormes tensions interterritorials que han alimentat la polaritza-

⁵ El Mercat Comú del Sud (MERCOSUR) és una organització internacional d'integració econòmica regional. Va ser constituïda el 1991 per Argentina, Brasil, Paraguai i Uruguai. En fases posteriors s'han incorporat Veneçuela i Bolívia

L'episodi de zika va revelar que les condicions de vida d'una part de la població estan lluny de complir els estàndards de salubritat

ció política, com mostren les darreres eleccions presidencials.

A més, la crisi econòmica ha afectat alguns dels estats més rics i poblats del país. Tres dels estats més grans s'han declarat en fallida. Començant per Rio de Janeiro que, després de les Olimpíades, ha quedat literalment arruïnat. Els costos excessius de les infraestructures dels Jocs, les adjudicacions dubtoses i les sospites de corrupció, s'han sumat a la frustració per les expectatives no complertes de l'explotació petrolera Presal, a causa de la caiguda dels preus dels hidrocarburs, que ha desincentivat les inversions estrangeres. Van seguir els estats de Rio Grande do Sul i Minas Gerais, ambdós relativament rics però que han estat víctimes de la reducció dels ingressos per les exportacions de matèries primeres i, també, de la malversació i mala gestió política. Les retallades han portat milers de treballadors del sector públic al carrer i amenaça la pau social.

La celebració de les Olimpíades també va coincidir amb la crisi sanitària provocada per la transmissió del virus del zika per picades de mosquits. Tot i no ser un virus mortal i

aconseguir limitar les seves conseqüències, l'episodi va revelar que les condicions de vida d'una part de la població estan lluny de complir els estàndards de salubritat i l'accés al sistema sanitari encara té moltes deficiències pel sector més humil de la població. L'ambiciós programa d'accés a l'habitatge «*Minha casa minha vida*» ha tingut un abast limitat per una població que encara s'amuntega a assentaments irregulars. A més, els centres de les ciutats van patir una escalada de preus especulativa durant el període de bonança que ha desplaçat la població més modesta. En educació, la publicació dels resultats del darrer informe PISA el 2016 mostren les febleses del sistema. El país es va quedar en la 63a posició en ciències, la 59a en comprensió lectora i la 66a en matemàtiques. La manca de qualitat de l'educació primària és una de les assignatures pendents però necessàries per aconseguir una mobilitat social ascendent que permeti ampliar els treballs de qualitat i millorar la competitivitat del país.

Una altra gran xacra amenaça el dia a dia dels ciutadans al Brasil: la violència de les bandes criminals.

La taxa d'homicidis de Brasil és la 15a del rànquing mundial, amb 29,1 per cada 100.000 habitants. Però, a causa de la seva grandària, és el país amb més assassinats en termes absoluts. Les polítiques de pacificació que el govern va dur a terme a algunes de les favelas més conegudes de les ciutats de Rio i Sao Paulo no han aconseguit aturar la violència. Mentre a estats rics, com per exemple Rio de Janeiro o São Paulo, les taxes d'homicidis han disminuït en els últims anys, aquesta no ha parat d'augmentar als estats més pobres del nord-est. A més, segons l'*Atlas da Violência*⁶ (2016), els homicidis afecten sobretot les persones més pobres i marginades. El més preocupant, segons l'esmentada publicació, són les altes taxes d'impunitat, ja que només entre un 5 i 8% dels homicidis acaben en un procés criminal davant la Justícia.

Apunt final

Després de les grans manifestacions de descontentament que van seguir la Copa de Futbol del 2014 —intensi-

⁶ Publicat per l'Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada.

Brasil té unes altes taxes d'impunitat: només entre un 5 i 8% dels homicidis acaben en un procés criminal davant la justícia

ficades després de les eleccions del mateix any— i les mesures econòmiques contradictòries del govern de Rousseff, la població ha entrat en un estat de desencant. Malgrat que només el 14% dels brasilers aprova el nou govern, no hi ha mobilitzacions massives a causa de la manca d'alternatives viables a curt termini. Els dos anys que queden per les properes eleccions presidencials són un període massa curt per fer front als grans desequilibris econòmics i socials enquistats, sobretot per un govern amb molt poc capital polític. La crisi de credibilitat política i les dificultats econòmiques seguiran sent un fre pel desenvolupament del país en el difícil camí de la recuperació. Però al mateix temps, el destapament de les trames de corrupció i el paper independent que ha jugat el poder judicial obre esperances d'una certa renovació política. El president Temer ha acomiadat l'any 2016 dient que les reformes del sistema tributari, del sistema de pensions i del codi laboral s'han de tirar endavant. Però de ben segur que ensopegaran amb les resistències dels sectors que es beneficien de l'status quo. Mentrestant, Brasil seguirà sent un país del futur ancorat al present. ■

■ Bibliografia

CERQUEIRA, Daniel (et al). «Atlas da Violência 2016» [en línia]. Brasília: Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada, 2016. Disponible a: <www.ipea.gov.br/>.

OCDE. «Programme for International Student Assessment's (PISA)» [en línia]. París, 2016. Disponible a: <www.oecd.org>.